

АНАЛИЗ НА АДАПТИРАНИТЕ УЧЕБНИ ПРОГРАМИ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

(за обучение на ученици в чужбина I – XII клас)

**Евелина Миланова, Николай Метев, Даниела Стракова,
Мария-Лия Борисова, Ивелин Димитров)**
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията се предлага съпоставителен анализ на учебните програми по български език и литература (I – XII клас) и адаптираните учебни програми за обучение на ученици в чужбина. Посочват се най-значимите акценти в адаптираните учебни програми и различията между двата вида програми.

Keywords: Bulgarian language teaching, teaching of literature, Bulgarian language abroad

Използвани съкращения:

Учебна програма – УП

Адаптирана учебна програма – АУП

Български език – БЕ

Български език и литература – БЕЛ

Обучението по български език в организирани училищни форми на територията на Република България и в чужбина има за своя основна цел формиране и развиване на комуникативната компетентност на учениците, а на овладенията в часовете по български език и литература (БЕЛ) знания и умения се гледа като на предпоставка за успешната социална реализация на младите хора. Официалните текстове, регламентиращи съдържанието на обучението в България, са учебните програми (УП) по български език и литература, а в чужбина процесът на обучение се подчинява на т.нар. адаптирани учебни програми (АУП).

АУП следват Държавните образователни изисквания за учебно съдържание, приложими в културно-образователната област Български език и литература, и създават условия за пълноценно обучение по български език на учениците в чужбина, които изучават езика извън България, ръководени от различни интереси, като продължаване на образованието си (средно или висше) в България, успешно полагане на държавен зрелостен изпит по български език и литература и т.н.

Настоящото изследване търси значимите разлики в съдържателен план между утвърдените УП за училищата в България и АУП, предназначени за обучение на ученици в чужбина. Текстът се интересува от съществена съдържателна информация, която се чете в УП, а в АУП не е записана по един или друг начин (т. нар. адаптация), и не обръща внимание на различни словоредни варианти, които носят еднакъв смисъл в текстовете на документите.

I. Специфика на адаптираните учебни програми за началния етап (I – IV клас)

Адаптираните учебни програми по БЕЛ в началния етап на обучението в частта си, свързана с придобиването на знания, умения и компетенции от учениците в чужбина, се припокриват до голяма степен с УП по БЕЛ, по които учат и учениците на територията на страната.

I.1. Специфики на адаптираните учебни програми по БЕ (I – IV клас)

Основни разлики в структурното изразяване на целите на обучението, организирани в Учебното съдържание, се наблюдават в първи клас. В тях например УП по отношение на речевата дейност „Говорене“ задава като очакван резултат ученикът да разказва свързано чути истории и художествени текстове, да предава тяхното съдържание и да им прави кратки коментари, докато в АУП тези очаквани резултати не са заявени.

От друга страна, в АУП е зададен Стандарт 8: „Отнася се с уважение към мнението на другите“, който липсва в УП. Въпреки това УП поставя очакването за придобиване на умения за осъществяване на диалогични и на монологични форми на устната реч, а АУП включва изискване **само** за водене на диалог. Приемаме, че това се дължи на социокултурната прагматическа предпоставка, че в чуждоезиковата среда носителите на българския език като майчин биха имали по-голяма потребност да водят диалози с цел развиването на комуникативните умения, а не толкова да се изразяват монологично на български език.

Друга наблюдавана разлика в очакваните социокултурни компетентности е тази, че АУП поставя акцент върху овладяването на формулите за вежливост и употребата на формите за учтивост.

Основната цел и на двете програми по БЕ (АУП и УП) във втори клас е овладяването на основни явления от системата на българския книжовен език. И двете програми акцентират върху обогатяването и задълбочаването на знанията за основните езикови единици в българския език, за правоговорните, правописните, пунктуационните и граматичните му правила. Единствената разлика е, че в УП са посочени повече правила, които конкретизират съответната норма.

Програмите по БЕ в трети клас са насочени към реализирането на цели, свързани с усъвършенстване на уменията на учениците за правилното на речта в писменото и в устното общуване. В АУП се набляга на затвърдяването на придобитите езикови умения, на подбора на информация, свързана с поставен въпрос, и на важността от прилагане на правилни езикови конструкции при формулирането на

лично мнение. При УП се акцентира върху задълбочаването и обогатяването на знанията за строежа на езика като система. Тази разлика е следствие от различните езикови среди, в които са поставени учениците. За обучаващите се в чужбина, които са ежедневно в различна от българската интонационна среда, овладяването на книжовните интонационни модели на българския език е по-трудно.

Основната разлика между АУП и УП в четвърти клас е свързана с различните подходи за постигане на общата цел за усъвършенстване на уменията на учениците да четат правилно и да пишат грамотно. В програмата за учениците, обучаващи се в чужбина, се акцентира върху детайлното усъвършенстване на лексикалните и на синтактичните конструкции на българския език, а в УП за училищата в България се набляга на цялостното задълбочаване и обогатяване на знанията за строежа на езика и прилагането им.

I.2. Специфики на адаптираните учебни програми по литература (I – IV клас)

Основните цели на АУП и УП при обучението по литература в първи клас са свързани с усъвършенстване на уменията за прочит на художествен текст, с разбиране на конкретното съдържание, с провокиране на емоционалната съпричастност при възприемане на литературната творба и с възприемане на идеите на произведението чрез осмисляне на сюжета. Основната разлика в заложените цели на АУП и УП по литература е свързана с изграждането на компетенции на учениците за конструиране на самостоятелен усетен текст. Обучаващите се в пределите на родината трябва да могат при завършване на първи клас да създадат собствен усетен текст по дадена опора, разчитайки на помощта на учителя. От учениците зад граница това не се изисква, защото при тях се набляга на създаването на условия за възприемане на литературен текст на български език и на разбирането на неговото конкретно съдържание.

Учебните програми по литература за втори клас в България и в чужбина се припокриват. Акцент се поставя върху уменията на учениците за осмисляне на литературните послания, както и за самостоятелно четене и подбор на художествени и научнопопулярни текстове.

В образователните изисквания за трети клас е поставен проблемът за формирането на културни и общочовешки ценности, свързани с националната идентичност, представени чрез художествени текстове. В АУП по литература тази цел е изпълнена чрез ясно открити фолклорни мотиви, които стимулират свободното изразяване на емоционално-оценъчно отношение.

В четвърти клас обучаващите се и по двете учебни програми трябва да задълбочат и да усъвършенстват уменията си за работа с текстове. Изисква се да умеят да четат правилно, съзнателно и интонационно коректно и да усъвършенстват уменията си за осмисляне на художествен текст. Учениците в България трябва да затвърдят и възможността си за интерпретация на художествен текст с помощта на учителя.

II. Специфика на адаптираните учебни програми по БЕЛ за прогимназиалния етап

II.1. Специфика на адаптираните учебни програми по БЕ (V – VIII клас)

В характеристиката на АУП (V – XII клас) се посочва, че адаптацията е осъществена, за да отговорят програмите на седмичния хорариум от учебни часове (два часа за прогимназиалния етап и един час за гимназиалния етап на обучение), а не с оглед на други цели, като съобразяване със специфичните потребности на обучаваните, условия на образователния процес и пр.²⁾ Т.е. адаптацията се изразява в съкращаване на урочни теми и на езикови понятия и се подчинява на определени принципи (напр. да не се въвеждат някои езикови термини, които българската и чуждата лингвистична традиция изпълват с различно съдържание; съдържанието на АУП по БЕ да осигурява възможност на учениците, обучавани в чужбина, да продължат образованието си в следващ клас на средно училище в България, и др.³⁾).

Според АУП по БЕ за V клас съчинителното свързване в простото изречение като езиково явление се разглежда в часовете по БЕ, когато от учениците се очаква да овладеят знания за същността и за функциите на еднородните части в изречението, докато подчинителните връзки в простото изречение (управление, съгласуване, прилагане, предложно свързване) не са обект на преподаване и усвояване в рамките на обучението в чужбина. АУП за V клас пренебрегва съчинителното и подчинителното свързване в простото изречение, а АУП за VI клас въвежда понятията съчинително и подчинително свързване в сложното изречение⁴⁾.

Забелязват се и други съкращения в АУП за V клас, като:

– учениците не усвояват знания и умения за разпознаване на *просто и съставно сказуемо*;

– в контекста на усвояването на знания за лексикално-смисловите отношения между думите подрастващите не овладяват знания за *паронимите*;

– учениците не овладяват знания за *сложните именни названия* и умения за правилното им изговаряне и изписване; смятаме това за съществен пропуск, тъй като тези названия са част и от социокултурната компетентност на личността.

АУП по БЕ за VI клас **не предвижда** учениците да бъдат запознати с термина *обособени части*, респективно – овладяването от подрастващите на знания за характеристиките (синтактични, пунктуационни и интонационни) на обособените части, за техните синонимни варианти и възможностите за взаимната им заменяемост в текста не са сред очакваните резултати по теми.

В АУП не се въвежда терминът *чуждици*, т.е. от учениците се очаква да разпознават само домашни думи и заемки. Овладяването от подрастващите на умения за *фонетичен анализ* също не е заложено в регулативния текст.

Някои от понятията, които се срещат в УП по БЕ за VI клас, закономерно отсъстват в АУП за същия клас предвид направените съкращения (адаптация-

та). Прави впечатление обаче, че липсват термините *сегашен ориентационен момент*, *минал ориентационен момент*, *сложни глаголни времена*, въпреки че учениците овладяват знания за глагола, за системата от глаголни времена, за минало неопределено време, минало предварително време и бъдеще време в миналото.

Адаптацията на УП по БЕ за VII клас води до следните съкращения на ниво очаквани резултати по теми:

– от учениците НЕ се очаква да усвоят знания за *особеностите на подчинено определително, подчинено допълнително, подчинено обстоятелствено и подчинено подложно изречение*, а само да формират разбиране за отношението между главно и подчинено изречение и умения за разграничаване на подчинителни и съчинителни връзки в сложното изречение и използване на синтактична синонимия;

– учениците НЕ се запознават с *методи за самостоятелно овладяване на нови лексикални значения*, както и *опознаване на различните начини за обогатяване на речниковия състав на българския език*;

– от учениците НЕ се очаква да *осмислят езика като система* със своя специфична структура.

В АУП по БЕ за VIII клас се наблюдават следните промени:

– не се предвижда учениците да усвоят знания за особеностите на индивидуалния и на колективния стил и умения за тяхното разграничаване;

– публицистичният и художественият стил не се споменават в контекста на темата за функционалните стилове на българския книжовен език, макар че учениците би следвало да познават понятията предвид мястото, което заемат художественият и публицистичният текст в УП за предходния VII клас.

II. 2. Специфика на адаптираните учебни програми по литература (V – VIII клас)

При изготвяне на АУП по литература са взети под внимание редица съвременни разбирания за спецификата на литературното образование (включително идеята това образование да съдейства за подготовката на ученика за предизвикателствата, пред които ще се изправи в съвременната културна среда на глобализиращия се свят). Представената концепция на програмата е в синхрон със съвременните методически схващания както за работата с учебния „материал“, така и за дейностите на ученика (предвижда се например наред с усвояването от ученика на умения за интерпретация/създаване на метатекстове да се насърчи и литературното писане, което да даде достъп на ученика до критическата функция на литературата). Въпрос на допълнителен подробен анализ обаче е до каква степен адаптираните учебни програми успяват да изпълнят поставените пред тях изисквания.

Поради намаления брой учебни часове АУП по необходимост редуцира част от учебния материал, предвиден за изучаване в УП. За различните кла-

сове това е направено по различен начин, но обща особеност е, че в периода V – VIII клас не се наблюдава трансфериране на материал, предвиден от УП за даден клас, в друг клас на АУП. Като предпоставка за това може да се посочи, че предвиденият материал е свързан до голяма степен с националната културна традиция (макар в V и VI клас да се изучават и чужди произведения), което позволява той да се разглежда относително независимо спрямо изучавания в съответната друга държава материал и така да се запази общата му структура.

От програмата за V клас отпадат някои митове, фолклорни песни, приказки. Не се предвижда разглеждането на празниците Еньовден и Димитровден (и свързаните с тях текстове). Наблюдава се обаче реструктуриране. В раздел 1.2. „Фолклорни представи за света“ на мястото на „Славки си рожба не трае“ и „Събра Марко триесе юнаци“ са включени две фолклорни песни („Овде дърво столовито“ и „Два са бора ред поредом расли“), както и една фолклорна приказка – „Златното момиче“. Тези три произведения фигурират в УП в друг раздел – 3. „Човекът и общността“; приказката – със заглавие „Златната мома“ (вероятно се има предвид вариант на „Златното момиче“) и уточнението „българска фолклорна приказка от Бесарабия“). Посочената промяна вероятно е продиктувана от желание да се намали обемът на раздел „Човекът и общността“ (от него в АУП са отпаднали и други произведения). Но преместването на даден текст в друг раздел не намалява общия обем на учебното съдържание, а поставя под въпрос свързаността на този текст с водещата за раздела тема, както и с останалите подбрани произведения. В качеството си на фолклорни произведения „Овде дърво столовито“, „Два са бора ред поредом расли“ и „Златното момиче“ могат някак да бъдат включени в дела „Фолклорни представи за света“, но така се пренебрегва съвсем ясно изразената връзка и на трите текста с проблема за отношенията между човека и другите, човека и общността (която връзка дава несъмнено основание за присъствието им в дял „Човекът и общността“ в УП). В раздел 3 – „Човекът и общността“, също се наблюдават съществени промени в АУП. Както посочихме по-горе, „Овде дърво столовито“, „Два са бора ред поредом расли“ и „Златното момиче“ са преместени в друг раздел. Отпадат следните произведения: „Гъсарката на кладенеца“ (Братя Грим), откъсът „Търговецът“ от „Хитър Петър“ (Сава Попов), „Даваш ли, даваш, балканджи Йово“, „Бил се Марко с турци еничари“ и „Момче с крила“ (А. Мелконян). Останалите произведения от този раздел от УП остават в АУП, но с променена последователност. Поясняваме, че водещият принцип на групиране на произведенията в пети клас е тематичният, а не хронологичен/литературно-исторически (фолклорни произведения има и в трите главни раздела, като в първия са наред с митовете, а в третия са в съседство с литературни произведения). Затова променената последователност в рамките на раздела засяга най-вече предпоставките за

осъществяване на съпоставки/паралели между съседни изучаваните текстове в линейната последователност на уроците (затрудняване на някои заложиени в УП предпоставки, но в същото време създаване на нови в АУП), а не главния принцип на структуриране на учебната програма.

При формулировките се наблюдават малки изменения в АУП спрямо УП. При изреждането „Учениците трябва да познават...“ на „основните празници на българския народен календар“ (УП) съответства „основни празници на българския народен календар“ (АУП). Формулировката „Основни образи, които изграждат представите за родното: родна земя, роден език, народен бит.“ (УП) е променена в „Основни образи, които изграждат представите за българското като родно: българска земя, български език, български народен бит.“ (АУП). Ако за децата, родени и живеещи в България, възприемането на българското като родно е естествено (с уточнението, че за някои от тях българският може да не е майчин език), то за децата, живеещи (а може би и родени) извън България, АУП пояснява връзката българско-родно, оставайки вярна на това, което правят някои от изучаваните текстове.

УП предвижда учениците „да потърсят и запишат различни вярвания, предания и легенди, свързани с местни забележителности, предци, митологични герои и пр.“, а в АУП това не е предвидено. Би могло обаче да се помисли (особено с оглед на формирането на интерес и толерантно отношение към културните традиции на различни народи) дали не може да се предложи на учениците извън България да потърсят и запишат вярвания, предания и легенди на населението в страната, в която живеят.

В VI клас произведенията също се групират тематично. Но ако в УП има пет раздела („Човекът и фантазията“, „Човекът и другите“, „Човекът и реалността“, „Човекът и изкуството“ и „Човекът в българския свят“), то в АУП съкращенията са значителни. На първо място разделите са преструктурирани в два големи: „Световите на човека“ (с две части: „1. Човекът, жизнената реалност и изкуството“ и „2. Човекът и другите“, който повтаря едноименния раздел от УП) и „Образи на българския човек в националния свят“ (който повтаря пети раздел от УП, като отпада стихотворението „Към родината“ от Атанас Далчев). Така описаните промени на нивото на разделите (и изборът кои от тях да бъдат по-близко до съответните в УП) могат да се разглеждат като продиктувани от представените в общата характеристика на АУП принципи: изучаването на литература в максимална степен да съдейства на приобщаването към българската култура, като същевременно се насърчава развиване на умения за общуване с *другия, другите*. Погледнато така, направеното в АУП редуциране изглежда много уместно. Но от друга гледна точка, при него отпадат много произведения на чуждите литератури (който са важен мост към различните култури), а и не е ясно доколко успешно ключовите теми на първите четири раздела от УП могат да бъдат „съвместени“ в един. Така очертаваме сложността на избора кое да се редуцира и как да се структурира учебният материал в АУП.

Прави впечатление, че АУП за VII клас не редуцира нито теоретичния материал, предвиден в УП, нито изучаваните произведения. Предвид по-малкия брой на учебните часове обаче изглежда неясно до каква степен може на практика преподаването в чужбина да отговори на очакванията за пълноценна подготовка в случай на завръщане на ученик в България и полагане на национално външно оценяване след VII клас. Относно предвидените за усвояване учебни речеви жанрове също не се наблюдава редукция в АУП. Отбелязваме това, защото АУП, наред с УП, предвижда овладяване и на умения за писане на съчинение разсъждение по литературен проблем. А дори в училищата в България тази задача се изпълнява с ограничен успех поради отсъствието на този жанр от изпита за национално външно оценяване (упражнява се най-вече предвиденият в изпита трансформиращ преразказ, а добри умения за писане на съчинение разсъждение могат да се създадат само чрез последователни и целенасочени занимания). Подкрепяме разбирането, че именно съчинението разсъждение (в съпоставка с трансформиращия преразказ и за разлика от него) може да съдейства за изграждането на литературната компетентност на учениците, за развиване на аналитичност и умения за тълкуване на художествения текст. Но в същото време, отново предвид намаления брой часове, АУП в тази си част се явява изключително амбициозна.

Внимание заслужава разликата между формулировките: ученикът да „разбира непреходния характер на общочовешкото – състрадание, съчувствие, жертвоготовност и пр.“ (УП) / да „изгражда устойчива положителна нагласа към хуманитарни ценности като състрадание, съчувствие, жертвоготовност и т.н.“ (АУП). Промяната съответства на заявления стремеж ценностите да не се възприемат като „непреходни“ и „вечни“ дадености.

В ядро 1 (Социокултурни компетентности) се открояват следните разлики. Учениците трябва „Да осмислят, че са възможни различни аспекти на отношение към родното.“ (УП) – „Да осмислят нееднозначността на литературните образи на българското.“ (АУП). Ако УП говори за различни отношения към родното (схващано най-вече като единно), то АУП признава за нееднозначни литературните образи на българското. Ако УП говори за „общочовешки нравствени норми“, то в АУП фигурират „устойчиви морални норми“, като този израз признава, че дадени норми, дори и устойчивите, не разпростират (винаги) валидността си изцяло върху човечеството.

В ядро 2 (Литературни компетентности) в АУП се забелязва известно редуциране спрямо УП. Но съкращенията в някои случаи са направени твърде механично. Пропуснато е например изискването учениците да „разбират наличието на преносна употреба на езикови средства в художествената литература.“, но е запазено това да „осъзнават функцията на тропите и фигурите за цялостното внушение на художествената творба.“.

Поради местоживеенето си учениците от български училища в чужбина няма как да посетят „музеи, родни къщи, местности, свързани с живота и творчеството на писателите“, затова тази формулировка липсва в АУП за VII клас. (Макар Алеко Константинов, Пенчо Славейков, Яворов, а и Елин Пелин, да пътуват из Европа.)

В АУП за VIII клас отпадат следните произведения: „Тихият пролетен дъжд“ от Николай Лилиев, „Скрити вопли“ от Димчо Дебелянов, „Жена“ от Блага Димитрова, „Японски филм“ от Валери Петров. Отбелязваме, че всичките са кратки стихотворения, докато е запазено изучаването на всички прозаически произведения от УП. Предполагаме обаче, че така направеното редуциране на материала едва ли коренно намалява неговия обем (без да подценяваме необходимото за изучаване на поезия време), а по-скоро се нарушава потърсеният в УП баланс между поезия и проза.

Ако в УП за VIII клас е записано, че учениците трябва да разбират „2. Устойчивостта и универсалността на родовите и на общочовешките ценности“, то в АУП формулировката е „1. Устойчивостта и връзката между родовите и наднационалните човешки ценности“. Изискването „2. Да осъзнаят тяхната универсалност“ от Стандарт 4 не откриваме в адаптираните варианти. В ядро 2 (Литературна компетентност) няма съществени разлики, но се наблюдава трайно изместване във формулировките на думата „универсални“ (УП) с „наднационални“ (АУП).

Относно писмените работи, които учениците трябва да се научат да създават, АУП съответства на УП за периода. Това явно е насочено към осигуряване на висока комуникативна компетентност на роден език, добра езикова и литературна култура. Но в същото време остава проблематично как в ограничения хорариум учениците могат да овладеят очакваните умения.

III. Специфика на адаптираните учебни програми по БЕЛ за гимназиалния етап

Учебните програми по БЕЛ за IX – XII клас, действащи в България, са структурирани на две равнища⁵⁾, докато адаптираните имат едно равнище. АУП е пряко съотносима с първото равнище на УП, с което е съпоставена и в настоящето изложение.

III. 1 Специфика на адаптираните учебни програми по БЕ (IX – XII клас)

За IX клас (първо и второ равнище) се откриват следните значими отлици на АУП в сравнение с УП по БЕ за IX клас (адаптацията засяга както равнището на овладяваните знания, така и равнището на развиваните езиково-комуникативни умения):

- учениците не се запознават с термина *номинативна верига*;
- подрастващите не усвояват знания за т.нар. „твърди“ и „меки“ модели на структуриране и композиране на текст;

– от учениците се очаква да овладеят умения за произнасяне на сегментните единици на речта, но не и на *суперсегментните* – интонация и логическо ударение;

– учениците не овладяват способности за: разделяне на чужд текст на композиционни части и за планиране структурата на свой аргументативен текст; за осъществяване на логически преходи между композиционните части на текст, отнасящ се до жанра на статията;

– учениците не формират умения за подбор на езикови средства за постигане на експресивност на изказа;

– учениците не овладяват умения за изразяване на няколко възможни позиции по една и съща тема в свои текстове;

– подрастващите не усвояват умения за избор на функционално-смислов тип реч в свои текстове по една и съща тема с оглед на различни комуникативни намерения.

Освен отсъствието на понятия, свързани със съкратените теми и очакваните резултати по теми, се забелязва и избягването на термините *микротекст* (заменено е от „части на текст“), *микротема* (вместо него е записано понятието „подтема“).

Въз основа на проследеното съкращаване (адаптиране) се стига до обобщението, че в АУП по БЕ за IX клас се наблюдава акцент върху овладяването от учениците на умения за резултатно възприемане на текст, докато уменията за създаване на текст остават в периферията на очакваните резултати.

Адаптирането на УП по БЕ за X клас води до следните резултати:

– учениците не усвояват знания за отношението автор – творба – читател в комуникативния акт и уменията за съобразяване със социокултурния контекст на възникване на творбата и социокултурния контекст в момента на нейното четене;

– не са включени темите: *Задължителност и избор на езикови средства в художествения текст*, *Задължителност и избор на езикови средства в литературнокритически текстове*, *„Езикът“ на тялото в реториката*, *Езикови средства за изграждане на аргументативна верига*;

– учениците не овладяват знания за аналитизма и за синтетизма в езика.

АУП демонстрира следните разминавания с УП на ниво очаквани резултати по теми:

– учениците не усвояват знания за функциите на клишето по отношение на езика и на структурата на текстовете документи;

– по темата, посветена на видовете есе, учениците не формират знания за: есе с цел открояване на причинно-следствена връзка, есе с цел забавление, есе за обект и есе за процес.

Заслужават внимание някои моменти от АУП за XI клас с оглед на целия цикъл от АУП за прогимназиалния и гимназиалния етап на обучение. Първият от тях се отнася до това, че както във вече разгледаните АУП, така и тук

понятието за *микротекст* не се въвежда, а бива заменено от „части на текста“. Второ, в рамките на темата *Публично изказване по граждански проблем* учениците овладяват реторични похвати, запознават се с функциите на жеста, мимиката и позата, т.е. тук са застъпени знания и умения, предвидени за усвояване по темата „*Езикът*“ на *тялото*, която настоящият текст отбеляза като пропусната в АУП за предходния (десети) клас.

За XII клас понятията *дискурс*⁶⁾ и *дискурсни техники* в АУП за целия период на обучението по БЕ най-често биват заменяни от понятията *текст* и *техники за изграждане на текст*. На този факт се дължи и разликата в записването на някои от темите в АУП за прогимназиалния и гимназиалния етап на обучение. Любопитна в това отношение е темата *Дискурс и анализ на дискурса* от АУП за XII клас, в която за първи и последен път в рамките на целия цикъл от АУП за периода V – XII клас се появява терминът *дискурс* (както и *анализ на дискурс*), който в очакваните резултати по темата обаче отново е заменен от „текст“. В графа „Основни нови понятия (по теми)“ на АУП за периода V – XII клас термините *дискурс*, *дискурсни техники* и *дискурсен анализ* изобщо не се появяват. Така например темата *Дискурсен анализ на текст* от УП за XII клас в АУП е записана като *Анализ на текста...*

Друго понятие, което настоящият сравнителен анализ отчита като подценявано и често пропускано в АУП за целия период на обучението по български език, е *социокултурен контекст*. АУП по БЕ за гимназиалния и за прогимназиалния етап на обучение отчитат, че създаването на конкретен текст се ръководи от предварително зададени параметри, но не уточняват, че това са параметрите на социалния контекст (това се наблюдава особено в АУП за XII клас). Смятаме това за съществен пропуск.

III 2. Специфика на адаптираните учебни програми по литература (IX – XII клас)

Основната разлика между АУП и АУП в гимназиалния етап е в IX и X, където отпадането на големи раздели в УП за антична и за западноевропейска литература поставят сложния проблем за съотнасянето на АУП с учебните програми по литература в другите страни, в които живеят български граждани.

Хорариумът на адаптираната програма по литература е по-малък от предвидения за първо равнище на същия етап в България.

АУП за IX клас не предвижда ученикът да познава особеностите на античната култура и литература, а се ограничава до тези на митологичната и фолклорната култура и средновековната култура и литература. Съществени различия има между Стандарт 3 в УП и в АУП, в която не се предвижда изучаване на нито един старогръцки автор. Може да се предположи, че причина за тази особеност е фигурирането на старогръцки произведения в учебните програми по литература в страните от ЕС, където живеят учениците, посещаващи и български училища – така се избягва евентуално дублиране. В АУП са

запазени двете Евангелия (от Матей и от Йоан), не е включен средновековният рицарски роман. От старобългарските произведения в АУП не е включен „Шестоднев“ от Йоан Екзарх. АУП предвижда познаване на художествената норма, характерна за средновековната култура, но не и нормата, характерна за античната култура. В ядро 3 (Социокултурна компетентност: общуване с художествената творба) се наблюдават множество различия между УП и АУП. Отпадат първите четири точки, свързани с културата и литературата на Античността. В АУП се преминава направо към точката, свързана със средновековната книжнина, която е запазена без промени в смисъла.

Относно вида писмени работи, които учениците създават, АУП съответства на УП – есе и литературноинтерпретативно съчинение. Дадените насоки съвпадат, като в АУП не е включена само последната – учениците да усвоят „принципите за анализ и интерпретация“. Приемаме, че това е продиктувано от стремеж да не се претоварва програмата в теоретичен план. Обаче по същество учениците няма как да се научат да пишат такъв тип съчинения, ако нямат никаква представа за принципите за анализ и интерпретация. Още повече че насоките, които АУП запазва, се отнасят именно към някои от тези принципи: „начин за цитиране и цитиране“, „основни композиционни модели“. Затова виждаме пропускането на последната насока по-скоро като формално съкращение, придаващо „олекотен“ вид на програмата, а не такова, което засяга реалната работа.

Характерно за АУП за X – XII клас е трансферирането на учебен материал, предвиден от УП за друг клас. Като причина за това виждаме отсъствието в АУП за X клас на раздела за западноевропейска и руска литература и освободеното по този начин „място“ в програмата. В чужбина десетокласниците изучават българска възрожденска литература (авторите и произведенията, предвидени в съответния раздел на УП), а след това преминават към материал, който в България се изучава в XI клас – стихотворенията на Хр. Ботев, произведенията на Ив. Вазов (предвидени са отново „Чичовци“, „Епопея на забравените“ и „Под игото“, но с по-малко стихотворения и разкази от включените в УП) и А. Константинов (с „Бай Ганьо“ и „Разни хора, разни идеали“, но без други творби). От тези значителни различия в учебния материал произтичат и много от несъответствията между очакваните резултати по УП и по АУП за X клас.

В АУП за XI клас също откриваме формулировки, повлияни от разгледаното по-горе променено отношение към идеята за „вечни“ ценности и идеали. Ако в УП се посочва приносът на литературата за „изграждане на (...) националните идеали, валидни за всяко време“, то в АУП е отпаднал изразът „валидни за всяко време“. Като съответно на този нов модус на мислене можем да възприемем добавянето на точка 4 в Стандарт 1 на ядро 2 (Литературни компетентности), която не фигурира в УП: „Осмисля промените в поетическия език и разрушаването на традиционната поетическа структура като израз на новите естетически търсения на епохата.“ (АУП).

В началото на учебния материал за XI клас по АУП стои естетическият индивидуализъм (кръгът „Мисъл“; Пенчо Славейков е представен с „Епически песни“ и „Сън за щастие“, отпадат „Олаф ван Гелдерн“ и „Псалом на поета“, които са включени в УП). АУП поставя изучаването на Яворов изцяло „под знака“ на символизма (подобно на Д. Дебелянов), докато УП въвежда символизма *едва* при изучаването на Дебелянов, след като е изцяло завършено изучаването на Яворов и Елин Пелин. Относно Яворов посочването на произведения се ограничава само със заглавието на стихосбирката „Подир сенките на облаците“, което е ярка разлика спрямо посочването в УП на произведенията: „Лирика: „На нивата“, „Заточеници“, „Арменци“, „Хайдушки песни“, „Ще бъдеш в бяло“, „Две хубави очи“, „Стон“, „Калиопа“, „Сенки“, „Песен на песента ми“, „Градушка“, „Нощ“, „Песента на човека“, „Към върха“, „Маска“, „Две души“, Драма: „В полите на Витоша“. От Дебеляновите стихотворения, включени в УП, АУП не предвижда изучаването на „Станси“, „Спи градът“, „Аз искам да те помня все така“, „Гора“, „Миг“, „Един убит“ и „Прииждат, връщат се“. И в двете учебни програми изучаването на произведения на Елин Пелин е въведено с темата „Социалните и духовните аспекти на общностното живеене“, но в АУП не са включени следните разкази: „Край воденицата“, „Престъпление“ и „Напаст божия“. АУП се отличава съществено и по това, че за XI клас е предвиден материал, който е сред изучавания в XII клас по УП: „Българската поезия от 20-те години на XX в. – Хр. Смирненски: „Да бъде ден!“, „Зимни вечери“, „Приказка за стълбата“; Гео Милев – „Септември“; А. Далчев – „Прозорец“, „Стихотворения“; Е. Багряна: „Вечната“, „Кукувица“, „Стихии“, „Потомка“. Но дори при така очертаните промени, на фона на това, че в АУП за XI клас не фигурират Ботев, Вазов и Алеко Константинов, обемът на учебния материал е наистина редуциран спрямо УП. Но и за този материал предвиденият хорариум от един час седмично изглежда крайно недостатъчен. Относно периода от началото на XX век до Първата световна война АУП следва УП. Избегната е обаче формулировката „Личността и универсалните ценности“, което е проява на вече разгледани по-горе нови черти на концепцията на АУП. Относно литературата на 20-те години на XX век АУП се придържа към УП за XII клас.

И двете учебни програми предвиждат учениците да създават литературноинтерпретативно съчинение и есе, но видът на есето е определен по различни начини: „есе на литературна тема“ (УП) – „есе с хуманитарна проблематика“ (АУП). Разликата между двете понятия трудно може да се определи еднозначно и категорично (понеже, от една страна, литературата попада в полето на интереси на хуманитаристиката, а от друга страна, литературното произведение може да вземе отношение по всеки хуманитарен проблем, да го направи „свой“). Все пак правим предположение, че се очаква аргументацията в „есе на литературна тема“ да е по-тясно свързана и

преплетена с тълкуване на (конкретен) художествен текст, отколкото тази в „есе с хуманитарна проблематика“.

АУП в някои случаи запазва общата идея на дадена формулировка от УП, но я усъвършенства (дори коригира стилистично) като изказ. Например формулировката „откритите в произведението обществени и човешки проблеми“ (УП) основателно е заменена от „откритите в произведението обществени и личностни проблеми“ (АУП).

АУП за XII клас определя като учебно съдържание „1. Българската литература между двете световни войни. 1.1. Йордан Йовков: „Песента на колетата“, „Старопланински легенди“, „Вечери в Антимовския хан“, 1.2. Никола Вапцаров: лирика („Моторни песни“). 2. Българската литература през втората половина на 40-те и през 50-те години на XX в. 2.1. Димитър Димов: „Тютюн“, 2.2. Димитър Талев: „Железният светилник“. 3. Емилиян Станев: „Антихрист“. 4. Съвременна българска поезия – автор по избор и/или обзор 5. Съвременна българска проза – автор по избор и/или обзор“. Така се запазва част от материала от УП. Отпадат обаче военната проза на Йовков и сборникът „Женско сърце“ (а авторите до Елисавета Багряна се изучават в XI клас на АУП). Други разлики са, че УП дава възможност за избор между „Антихрист“ от Ем. Станев и „Цената на златото“ от Г. Стоев, както и предвижда разглеждане на съвременна българска драма „автор по избор и/или обзор“. Определянето на очакваните резултати в АУП е съобразено с така очертаното учебно съдържание.

Относно ядро 3 (Социокултурна и литературна компетентност: общуване с художествената творба) АУП и УП съвпадат по Стандарт 1, 2, 3 и 4. Отново обаче и в двете програми се говори за „извличане на художествения смисъл на конкретно литературно произведение“. В ядро 4 (Социокултурна и литературна компетентност: създаване на изказвания и писмени текстове) двете програми съвпадат по Стандарт 5. Учениците създават литературноинтерпретативно съчинение и есе, което приемаме като необходимо за последователното развиване на умения за аналитично мислене и за аргументиране на изградена позиция по даден въпрос. От всички програми за периода V – XII клас обаче остава неясно как точно АУП предвижда включването наред с тези жанрове и на обещаната от началната обща характеристика нова дейност – литературно писане. Единствено в АУП за V и VI клас се споменава за очакване ученикът да „развива уменията си за разказване на случки (действителни и въображаеми)“, като тази формулировка обаче едва ли отговаря на заявената концепция.

Заклучение

Въз основа на направената съпоставка между УП и АУП по БЕЛ за началния етап може да се заключи, че комуникативноречевите компетентности, които трябва да придобият учениците от първи до четвърти клас, обучаващи се по АУП и по УП по БЕЛ, се припокриват с малки изключения. В първи клас

при работата с учениците в чужбина се акцентира върху усъвършенстването на диалога като форма на общуването на родния език, а при обучаващите се в България – върху развитието на писмената и на устната реч в специфичната сфера, свързана с изграждането на творческите способности на учениците. Учениците се по АУП придобиват тези компетентности във втори клас. Разликата не е съществена, но е показателна за спецификата на работата по роден език и литература зад граница, защото по този начин се цели изграждането на комуникативни компетентности на учениците, поставени в интеркултурна езикова среда. В трети и четвърти клас учениците се запознават с различните културни идентичности, формират толерантност и уважение към тях, развиват ценностно и естетическо мислене, което свободно могат да изразят писмено или устно, прилагайки книжовноезиковите норми.

В АУП по български език (V – XII клас) се запазват основните акценти на УП по БЕ и разлики на ниво Стандарти почти не се забелязват (с едно изключение в АУП за VII клас, според което от учениците, обучаваани в чужбина, не се очаква да *осмислят езика като система* със своя специфична структура). Не е голям броят на отпадналите теми в АУП. Процесът на адаптация (съкращаване) засяга предимно очакваните резултати по теми. Някои от уменията, които според УП по БЕ се очаква да бъдат усвоени от учениците, в АУП не се срещат на равнище очаквани резултати, а това води и до отпадане на съответните нови понятия (и на дейностите), имащи пряко отношение към съкратения материал. Контекстите и дейностите, които са пропуснати в АУП, са във връзка със съкратеното съдържание и с условията, в които протича ОБЕ в чужбина. Ключови понятия (дискурс, дискурсен анализ, дискурсни техники, социокултурен/социален контекст и др.) от УП по БЕ не се срещат в АУП, като най-често биват заменени от други, носещи подобен смисъл.

Обект на съкращаване на ниво очаквани резултати по теми в АУП по БЕ по-често е усвояването от подрастващите на умения за пълноценно създаване на (собствен) текст, отколкото овладяването от учениците на умения за възприемане на (чужд) текст.

Въз основа на направената съпоставка между УП и АУП по литература (V – XII клас) може да се заключи, че при адаптирането за всички класове (без VII клас) е характерно частично, но не в голям обем, редуциране на учебния материал. По-съществени изменения са направени в програмите за гимназиалните класове – съкратено е изучаването на чужда литература, което, от една страна, вероятно цели да избегне повторно изучаване на произведения на световната класика – в българските и в местните училища в съответната страна (и възможно произтичащо от различните подходи объркване на учениците). Но от друга страна, това съкращаване трудно кореспондира със заявената в общата характеристика на АУП необходимост ученикът наред с това да бъде приобщен към българската култура, да опознае и европейски исторически и

културни контексти. Въпреки всички съкращения хорариумът е крайно недостатъчен.

В АУП е проявен стремеж към прилагане на съвременна концепция за литературното образование; на някои места са преодолени известни несъвършенства в езика на УП. Но пред обучението на български ученици в чужбина стоят предизвикателства, които налагат по-нататъшно усъвършенстване на адаптираните програми.

БЕЛЕЖКИ

1. Изследването е проведено в рамките на проект „Обучението по български език и литература в български училища в страни на Европейския съюз – анализ на актуалното състояние и методики на преподаване“ на НИД и Студентски съвет на СУ „Св. Климент Охридски“. Авторите са докторанти в Катедрата по методика на Факултета по славянски филологии и студенти бакалаври, обучаващи се в свободноизбираемия курс „Обучението по български език в интеркултурна среда“.
2. Адаптирани учебни програми по български език и литература за V – XII клас за обучение на деца на български граждани в чужбина, с. 1.
<<http://www.mon.bg/?go=page&pageId=15&subpageId=174#adapted>> (5.9.2014).
3. Пак там, с. 4 – 5.
4. Ядро 2, Тема 2 от АУП по БЕ за VI клас.
5. Определяни са като „първо равнище“ и „второ равнище“ (IX и X клас), като „задължителна подготовка“ и „задължителноизбираема непрофилирана и задължителноизбираема профилирана подготовка“ (XI и XII кл.)
6. Избягването на понятието *дискурс* е целенасочено според характеристиката на АУП по БЕЛ, тъй като различните лингвистични традиции изпълват термина с различно съдържание.

ИЗТОЧНИЦИ

Адаптирани учебни програми по български език и литература за V – XII клас за обучение на децата на български граждани в чужбина (обща характеристика)

<http://www.mon.bg/?go=page&pageId=15&subpageId=174#adapted>>

Учебни програми по български език и литература –

<http://www.mon.bg/?go=page&pageId=1&subpageId=28> >

Адаптирани учебни програми по български език и литература <http://www.mon.bg/?go=page&pageId=15&subpageId=174#adapted>>

REFERENCES

Адаптирани учебни програми по балgarski ezik i literatura za V – XII klas za obuchenie na detsata na balgarski grazhdani v chuzhbina (obshta harakteristika)

<http://www.mon.bg/?go=page&pageId=15&subpageId=174#adapted>>

Uчебни програми по balgarski ezik i literatura –

<http://www.mon.bg/?go=page&pageId=1&subpageId=28> >

Адаптирани учебни програми по balgarski ezik i literatura <http://www.mon.bg/?go=page&pageId=15&subpageId=174#adapted>>

AN ANALYSIS OF THE ADAPTED CURRICULUM FOR BULGARIAN LANGUAGE AND LITERATURE (FOR BULGARIAN STUDENTS ABROAD) (1 – 12 GRADES)

Abstract. In this paper we propose comparative analysis of the curriculum of Bulgarian language and literature for Bulgarian schools (1 – 12 grades) and the adapted curriculum for Bulgarian schools abroad. The key points are summerized and significant differences between the curricula are highlighted.

✉ **Mrs. Evelina Milanova, Mrs. Daniela Strakova, Mr. Nikolai Metev,
Mrs. Mariya-Liya Borisova, Mr. Ivelin Dimitrov**

University of Sofia

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, Bulgaria

E-mail milanova_e@abv.bg; daniela_strakova@abv.bg;
niki_m@abv.bg; liqborisova@abv.bg; iwo04@abv.bg